

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی
مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی
با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

تحلیل محتوای توصیفی تصاویر تمام کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر میزان توجه به بعد جنسیتی

راضیه گوگجه‌لی¹، عالیه پیکر²

¹کارشناسی ارشد رشته شیمی و دبیر آموزش و پرورش شهرستان بندرترکمن

R.gogjeli@gmail.com

²کارشناسی ارشد رشته مهندسی کامپیوتر نرم‌افزار و دبیر آموزش و پرورش شهرستان بندرترکمن.

Alih.Peykar@gmail.com

چکیده

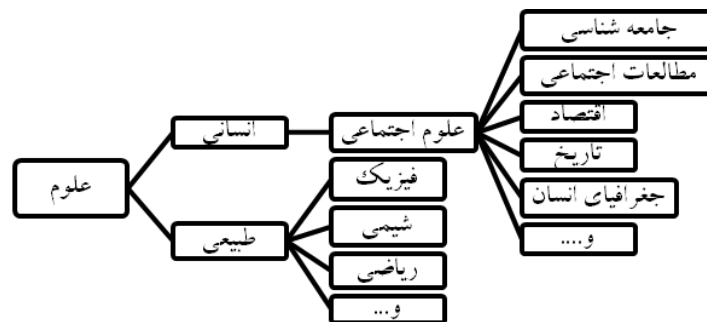
کتاب‌های درسی ابزارهای آموزش و یادگیری مهمی در انتقال ارزش‌ها، مفاهیم و شکل‌گیری درست هویت جنسی دانش‌آموزان هستند. هدف مهم و اصلی این پژوهش که در سال تحصیلی 1402-1403 صورت گرفت، تحلیل تصویرهایی است که نشان دهنده توجه به بعد جنسیتی می‌باشد. در این پژوهش تصویرهای تمامی کتاب‌های علوم اجتماعی هر 4 پایه سوم، چهارم، پنجم و ششم در بعد جنسیتی و در بازه سنی 4 تا 18 سال مورد بررسی قرار گرفت. از آنجا که مخاطبان کتاب‌های درسی از هر دو گروه جنس مونث و مذکر هستند. در انتخاب تصویرهای کتاب درسی باید برابری و حد اعتدال را رعایت کرد. زیرا اگر در تصویرهای انتخابی به صورت نابرابر به یک جنس توجه بیشتری شود به صورت ناخودآگاه بر روی اعتماد به نفس و حس ارزشمند بودن دانش‌آموزان تاثیر منفی خواهد داشت. و این پیام تبعیض بین دو جنس را انتقال خواهد داد. روش پژوهش مورد استفاده از نوع تحلیل محتوا و توصیفی می‌باشد. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد که از 600 تصویر قابل شمارش در هر چهار کتاب درسی 347 مورد مربوط به جنس مذکر و 185 مورد مربوط به جنس مونث و 68 مورد مربوط به حضور هر دو جنس در یک قاب می‌باشد. یعنی 57.83٪ تصویر پسر، 30.83٪ تصویر دختر و 11.33٪ مربوط به حضور هر دو جنس می‌باشد. این نتایج نشان دهنده توجه بالا به تصویر جنس مذکر است. نتایج تبعیض جنسیتی در آینده باعث بروز مشکلات شخصیتی و جنسی می‌شود که در مراحل بعدی خانواده و جامعه را نیز درگیر خواهد کرد.

واژه‌های کلیدی

علوم اجتماعی، جنسیت، تحلیل محتوای توصیفی، مقطع ابتدایی

1. مقدمه

اگر علوم مختلف را به عنوان یک واحد، مانند درختی در نظر بگیریم [1, 2]، هر شاخه از علم را نیز می‌توان، به عنوان شاخه‌های اصلی این درخت دانست. طی گذشت سال‌ها، تقسیم‌بندی‌های مختلفی برای علوم آمده است که، غالباً آن را به دو یا سه شاخه اصلی تقسیم می‌کند. این نکته قابل ذکر است که هر کدام از این تقسیم‌بندی‌های کلی بدلیل اینکه شاخه‌های یک درخت می‌باشند شامل شباهت‌های انکار ناپذیری هستند [3]. این شاخه‌ها می‌تواند از منظر ارسطو به "فلسفه نظری و فلسفه عملی" تقسیم شود و یا از دیدگاه آمپر شامل "علوم جهانی و علوم عقلانی" باشد [4, 5]. پس از ظهور فیلسوفانی مانند شلایر ماکر و نیز دلتای این تقسیم‌بندی‌ها "علوم انسانی و طبیعی" نام گرفت. [6, 3] بنابراین مطالعه در مورد هر شاخه اصلی علوم موجود در جهان می‌شود "مطالعات انسانی و مطالعات طبیعی". علوم اجتماعی یکی از بخش‌های اصلی مطالعات انسانی است که خود شامل: انسان‌شناسی، باستان‌شناسی، مطالعات ارتباطات، اقتصاد، تاریخ، مطالعات اجتماعی، موسیقی‌شناسی، جغرافیای انسانی، حقوق، زبان‌شناسی، علوم سیاسی، سلامت عمومی و جامعه‌شناسی می‌شود (شکل 1). [7, 8].

شکل 1- تقسیم‌بندی کلی علوم مختلف

قلمرو تحت پوشش علوم اجتماعی بسیار گسترده‌تر از سایر زیر شاخه‌های رشته‌های علوم انسانی تعریف شده در جامعه می‌باشد. عموم افراد غیر متخصص تفاوت‌چندانی بین سه اصطلاح علوم اجتماعی، مطالعات اجتماعی و جامعه‌شناسی نمی‌بینند حتی گاهی این سه اصطلاح را یکی می‌پندارند لذا جهت ضرورت موضوع مقاله ابتدا باید تعاریف هر کدام از سه اصطلاح را بیان نمود تا تفاوت این سه درک شود.

- تعریف علوم اجتماعی: علمی که شناخت علمی‌رخدادهای انسان نمایش داده شده در شکل 1 را به عنوان یک موجود اجتماعی در گذر زمان بررسی می‌نماید. [9, 10]
- تعریف جامعه‌شناسی: جامعه‌شناسی بحث‌هایی دقیق‌تر و عمیق‌تر در مورد ساختار جامعه، گروه‌ها، نهادها و فرهنگ دارد. در واقع مطالعه علمی تغییرات اجتماعی، ارتباطات انسانی، ساختارهای اجتماعی، نهادهای اجتماعی و مسائل دیگر مانند تبعیض جنسیتی و اجتماعی را می‌توان جامعه‌شناسی نامید. [9, 10, 30]
- تعریف مطالعات اجتماعی: مطالعات اجتماعی را در ادامه یا موازی با جامعه‌شناسی و علوم اجتماعی می‌توان در نظر گرفت. در واقع مطالعات اجتماعی یک رشته آموزشی است که به دانش‌آموزان و دانشجویان مسائل اجتماعی، فرهنگی، تاریخی و ... را آموزش می‌دهد یا به عبارت دیگر یک رشته آموزشی است که مفاهیم علوم اجتماعی و جامعه‌شناسی را ارائه می‌دهد. [9, 10, 11]

بحث این مقاله در راستای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی است لذا اگر بخواهیم به طور خاص به مطالعات اجتماعی بپردازیم ابتدا باید به سابقه پیدایش این علم پرداخت. پس از پیدایش مطالعات اجتماعی در قرن نوزدهم میلادی در اوایل قرن 20 میلادی برای اولین بار جسی جونز این اصطلاح را به طور رسمی در مقاله خود بیان نمود [12, 13, 8]. مطالعات اجتماعی در بسیاری از کشورها در قرن بیستم میلادی شروع به تدریس شده است. در ایران برای اولین بار در سال 1375 کتاب درسی مطالعات اجتماعی در برنامه درسی دانش‌آموزان ایرانیان اضافه شد [14, 15, 16] دلیل این تصمیم آن بود که مطالعات اجتماعی دانشی است که درباره انسان و روابط او با

mp.h.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

علوم هفت‌گانه‌ی اجتماعی، یعنی تاریخ، جغرافیا، مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، اقتصاد و روانشناسی می‌پردازد و ارتباط بین این علوم را کشف و درک می‌نماید [15, 7].

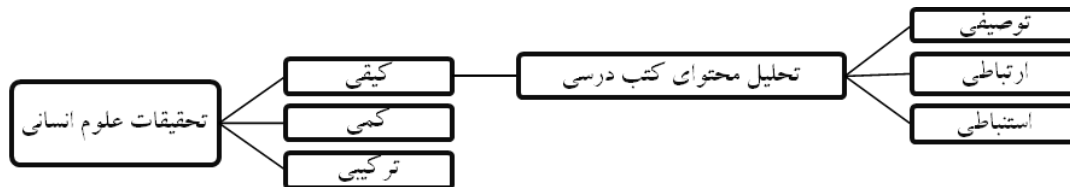
در نظام مدرسه "فرآیند یادگیری" و عوامل یا ابزارهایی که این فرایند را تحت تأثیر قرار می‌دهد جایگاه بسیار خاصی دارد. یکی از این ابزارها کتب درسی است از این رو کتب درسی در برنامه‌ریزی‌های خرد و کلان هر کشوری اهمیت بسیار ویژه‌ای دارد. [17] یکی از وظایف کتب درسی نیز انتقال ارزش‌های اجتماعی و اخلاقی است تا دانش‌آموزانی جامعه‌پذیر به بارآورد. بنابراین از این منظر اجتماعی کتب درسی آینده اخلاقی، اجتماعی و پیشرفت هر کشوری را تعیین می‌نمایند و به همین جهت در سیاست‌گذاری‌های کشورهای مختلف نقش بسیار پررنگی را ایفا می‌نمایند. درس مطالعات اجتماعی از جمله کتبی است که با ارتباط برقرار کردن با سایر حوزه‌های ذکر شده در بالا می‌تواند نقش بسیار مهمی در جامعه‌پذیر بارآوردن دانش‌آموزان ایفا نماید. [18, 19] بنابراین پرداخت و پژوهش در مورد این کتاب-ها امری بسیار مهم است زیرا در پایه ابتدایی که شکل اجتماعی هر فرد شروع به شکل‌گیری می‌نماید این کتاب به دانش‌آموزان تدریس می‌شود.

یکی از ارزش‌های اجتماعی "برابری جنسیتی" یا "برابری جنسی" بدان معنا است که زن و مرد حقوق و وظایف یکسان دارند، و همه از فرصت‌های مساوی در جامعه برخوردار هستند [20]. این دغدغه اجتماعی در حیطه مطالعات اجتماعی است بنابراین در این پژوهش سعی شد که کتب مطالعات اجتماعی را از دیدگاه یک امر اجتماعی بررسی نماییم لذا در این مقاله اهداف زیر را بررسی و پاسخ می‌دهیم:

- 1) آیا در تصاویر کتابهای مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی به یک‌اندازه به جنسیت مذکر و مونث توجه شده است؟
- 2) آیا به جنسیت مذکر در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
- 3) آیا به جنسیت مونث در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
- 4) به چه میزان دوجنس مذکر و مونث در کتب درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم، چهارم، پنجم و ششم دوره ابتدایی در تعامل با هم قرار دارند؟ [21]

1.1. مبانی نظری پژوهش

جهت بررسی نظام آموزشی ایران می‌توان به تحلیل کتب درسی پرداخت زیرا این نظام از جمله نظام‌های کتاب محور شناخته می‌شود. کتاب مطالعات اجتماعی در زیر مجموعه تحقیقات در علوم انسانی شناخته می‌شود از طرفی تحقیقات در علوم انسانی اصولاً به سه روش کمی، کیفی و ترکیبی است [22, 23]. تحلیل محتوا یکی از مهمترین روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی و به ویژه در ارتباطات است. [24] بنابراین تحلیل محتوای کتب درسی در زیر مجموعه کیفی تحقیقات علوم انسانی قرار می‌گیرد. تحلیل محتوای کتب درسی باعث تشخیص نقاط قوت و نیز نقاط ضعف می‌شود که ممکن است منجر به تغییرات مثبتی در کتب درسی شود [24]. البته قابل ذکر است زمانی که بحث تحلیل محتوای کتب درسی پیش می‌آید منظور تنها تحلیل متن و توشتر نیست بلکه تصاویر، جداول، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و ... را نیز شامل می‌شود [31]. همانطور که در شکل ۲ مشاهده می‌شود "تحلیل محتوای کتاب‌های درسی، به سه نوع کاربرد تقسیم می‌شود: تحلیل محتوای توصیفی، ارتباطی و استنباطی" [26, 21].

شکل ۲-طبقه‌بندی تحقیق درباره محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

در این مقاله به بررسی تصاویر کتب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی پرداخته شده است زیرا بخصوص در دوره ابتدایی تصاویر اهمیت و تأثیر بسیار عمیقی بر دانش آموزان خواهد داشت [26]. روش تحلیل توصیفی "شامل مطالعه جنبه‌های ظاهری کتاب درسی همچون تعداد واژه‌ها، طول جمله‌ها، حجم کتاب، تعداد تصاویر و مثال‌ها، تنوع رنگها و میزان تمرین‌ها می‌باشد." [24] بنابراین بدلیل اینکه پژوهش حاضر تصاویر کتب درسی مطالعات اجتماعی را از بررسی می‌نماید از روش تحلیل توصیفی بهره می‌برد.

2.1. اهمیت و ضرورت پژوهش

"مطالعات اجتماعی حوزه‌ای از برنامه‌ی درسی است که هدف آن، آشنا نمودن دانش‌آموزان با محیط اطرافشان و نیز توسعه‌ی ارتباطات انسانی است به گونه‌ای که یک دانش‌آموز، به عنوان شهروندی خوب تربیت شود." [18, 27] بنابراین هدف اصلی تدریس این درس از پایه سوم تا ششم ابتدایی را می‌توان تدریس توانایی برقراری ارتباط درست دانش‌آموزان به گونه‌ای که حس مشارکت‌پذیری و فعالیت‌های جمعی دانش‌آموزان را در محیط‌های اجتماعی تقویت کند؛ می‌باشد [13, 28]. نتیجه حاصل از این آموزش توسعه اجتماعی را منجر می‌شود، یکی از گزینه‌های اصلی که به توسعه اجتماعی می‌انجامد "برابری جنسیتی" است [29]. بنابراین برابری جنسیتی میان دانش‌آموزان نیز منجر به تشکیل جامعه‌ای روشن و توسعه یافته برای حال و آینده آن‌ها خواهد شد. بررسی این امر مهم در کتب درسی به عنوان اصلی‌ترین منبع هدایت دانش‌آموزان [17, 21] و به خصوص در کتاب‌های مطالعات اجتماعی اهمیت دو چندان دارد زیرا یک امر اجتماعی است. لذا جهت تشخیص اهداف مشخص شده در مقدمه این مقاله، کلیه تصاویر کتاب‌های مطالعات اجتماعی شمارش و درصدگیری شد.

2. روش تحقیق

همانطور که در بخش مبانی نظری هم ذکر شد پژوهش حاضر مانند روش پژوهش (کر و قورچائی [21]) با بهره‌گیری از روش توصیفی می‌خواهد به چهار سوال قید شده در مقدمه پاسخ دهد لذا در این پژوهش با شمارش تصاویر کتب درسی مطالعات اجتماعی سوم، چهارم، پنجم و ششم به بررسی تبعیض جنسیتی می‌پردازد.

برای انتخاب تصاویر هر قاب تصاویری که تنها جنسیت مونث یا تنها جنسیت مذکر و یا هر دو با هم آمده باشند و شامل یک یا چند نفر باشند شمرده شده است البته با توجه به سن دانش‌آموزان در محدوده سنی 4-18 سال انتخاب می‌شوند. یعنی هر قاب تصویری که حداقل یک دختر یا پسر یا هر دو را که در سن 4-18 ساله نمایش دهد مورد شناخته و شمارش می‌شود. اگر افرادی با سنین کمتر و یا بیشتر در تصاویر بود تنها در صورتی آن تصویر مورد شمارش قرار می‌گیرد که شامل اشخاص در محدوده سنی ذکر شده باشد یا تصویر بنا به موضوع متن بسیار با اهمیت باشد.

اگر بخواهیم طبقه بندی یک سطحی این پژوهش را از منظر جداول اصلی کتاب مطالعات اجتماعی هر پایه بیان نماییم کافی است سطر و ستون جداول اصلی که به شرح ذیل آمده است تعریف شود. [21]

1. ستون جداول اطلاعات استخراجی از داده‌های کتب درسی شامل سه ستون اصلی "مؤنث، مذکر، هر دو" خواهد بود. و هر ستون

اصلی به دو زیر بخش "تعداد و درصد از کل" تقسیم می‌شود.

2. ردیف جداول شماره دروس است زیرا این شمارش برحسب درس تقسیم بندی شد و در پایان هر جدول جمع کل کتاب آن

پایه آمده است.

3. یافته‌های پژوهش

از آنجا که کل پژوهش و اهداف جزئی ذکر شده در مقدمه جهت پاسخ به این به هدف اصلی که "آیا تعادل جنسیتی در کل کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی برقرار است؟" انجام شده است. ابتدا برحسب پایه تحصیلی کتب درسی، جداول اصلی بررسی و پاسخ چهار هدف جزئی و سپس هدف اصلی داده می‌شود.

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین‌المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

1.3. مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی:

این کتاب شامل 23 درس و 20 کاربرگ و یک خودارزیابی در پایان کتاب می‌باشد. از آنجا که جهت بررسی آماری فراوانی و درصد جنسیتی (جدول 1) متن کتاب در نظر گرفته شده است ابتدا به جلد کتاب به عنوان نمای اصلی کتاب می‌پردازیم. جلد این کتاب یک جامعه و یک خانواده کوچک را نمایش می‌دهد بنابراین هر دو جنسیت با هم آمده است. از جلد کتاب تا صفحه 1 و آغاز متن اصلی دروس 41.6٪ دختر - 50٪ پسر و 8.33٪ هردو با هم آمده است با توجه به اینکه تعداد موارد دختر تنها یک مورد کمتر از تعداد موارد پسر است با این حال این مورد برتری تعداد تصاویر پسرانه در این بخش را بیان می‌کند.

1. آیا در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی به یک‌اندازه به جنسیت مذکر و مونث توجه شده است؟

در کل کتاب 50.5٪ تصاویر پسرانه، تقریباً 33.5٪ تصاویر دخترانه و تقریباً 16٪ تصاویر هردو با هم است. بنابراین در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم به یک‌اندازه به هردو جنسیت پرداخته نشده است و پاسخ به این سوال خیر خواهد بود.

2. آیا به جنسیت مذکر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

در 13 درس از کل دروس یعنی شماره دروس 1، 2، 3، 9، 12، 14، 15، 16، 17، 20، 21، 23 و کاربرگها و در کل، توجه بیشتر بر تصاویر پسرانه است یعنی کل فصل یک با عنوان "من بزرگتر می‌شوم"، فصل پنج با عنوان "خانه‌ی ما" و تقریباً کل فصل 7 با عنوان "از خانه تا مدرسه" بغیر از یک درس درصد برتری تصاویر با جنسیت مذکر است. البته در "درس 21" کتاب با عنوان "جهت‌های اصلی" 100٪ تصاویر پسرانه است و هیچ تصویر دخترانه یا هردو باهم مشاهده نشده است. حتی در درس 14 کتاب با عنوان "خانه‌ام را دوست دارم" نیز هیچ تصویر دخترانه‌ای وجود ندارد و 75٪ تصاویر پسرانه هستند. در کل 130 تصویر از 257 تصویر شمارش شده یعنی 50.5٪ از تصاویر پسرانه هستند.

بنابراین پاسخ این سوال بله است و بیشتر توجه، به تصاویر پسرانه است.

3. آیا به جنسیت مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

توجه به دختران در 6 درس بیشتر از پسران است درس 7 با عنوان "از بزرگترها قدردانی کنیم"، درس 10 با عنوان "نیازهای خانواده چگونه تأمین می‌شود؟"، درس 13 با عنوان "درست مصرف کنیم"، درس 18 با عنوان "مدرسه دوست داشتنی ما"، درس 19 با عنوان "مکان مدرسه را بشناسیم" و درس 22 با عنوان "پست" با بررسی عنوان دروسی که تصاویر دخترانه بر پسرانه برتری دارند، به نظر می‌رسد پراکندگی این تصاویر هیچ ارتباطی با موضوع دروس ندارد. در کل 86 مورد از 257 تصویر شمارش شده معادل تقریباً 33.5٪ از تصاویر، دخترانه می‌باشند. بنابراین پاسخ به این سوال خیر است و به تصاویر دختران در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم بیشتر توجه نشده است.

4. به چه میزان دوجنس مذکر و مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه سوم دوره ابتدایی در تعامل با هم قرار دارند؟

زمانی می‌توان به این سوال پاسخ مثبت داد که هر درس تعداد تصاویری که دو جنسیت با هم در یک قاب آمده باشند برابر باشد. تنها در دروس 4، 5، 6، 8، 11، 12 یعنی تعداد 5 درس از 23 درس کتاب، برتری با تصاویری است که دو جنسیت با هم نمایش داده شده‌اند. درس 4 با عنوان "اعضای خانواده"، درس 5 با عنوان "خانواده‌ام را دوست دارم"، درس 6 با عنوان "تغییر در خانواده"، درس 8 با عنوان "چرا با هم همکاری می‌کنیم؟"، درس 11 با عنوان "منابع".

از عناوین این پنج درس که تصاویر دو جنسیت را با هم نمایش داده‌اند مشخص است که این برتری غالباً در درسهایی است که موضوع "خانواده" می‌باشند.

در کل 41 مورد از 257 مورد کل تعداد قاب تصاویری تقریباً 16٪ دختر و پسر را در یک قاب نمایش داده‌اند. بنابراین پاسخ این سوال خیر است مگر در مواقعی که موضوع بحث "خانواده" باشد در سایر موارد غالب قاب تصاویر، تک جنسیتی است.

جدول 1- میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کتاب علوم اجتماعی سوم ابتدایی

جنسیت	پسر		دختر		دختر و پسر باهم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
یک	3	60	1	20	1	20
دو	12	57/14	7	33/33	2	9/52

0	0	38/46	5	61/54	8	سه
57/14	4	14/29	1	28/57	2	چهار
62/5	5	25	2	12/50	1	پنج
80	4	0	0	20	1	شش
11/11	1	66/67	6	22/22	2	هفت
50	5	10	1	40	4	هشت
16/67	1	33/33	2	50	3	نه
33/33	3	55/56	5	11/11	1	ده
58/33	7	8/33	1	33/33	4	یازده
6/67	1	33/33	5	60	9	دوازده
0	0	85/71	6	14/29	1	سیزده
25	1	0	0	75	3	چهارده
0	0	33/33	1	66/67	2	پانزده
0	0	20	2	80	8	شانزده
0	0	27/78	5	72/22	13	هفده
0	0	64/71	11	35/29	6	هجده
0	0	57/14	4	42/86	3	نوزده
12/5	1	12/5	1	75	6	بیست
0	0	0	0	100	8	بیست و یک
0	0	60	3	40	2	بیست و دو
20	3	20	3	60	9	بیست و سه
6/06	2	39/39	13	54/55	18	کاربرگها
0	0	50	1	50	1	خودارزیایی
15/95	41	33/46	86	50/58	160	مجموع

2.3. مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی:

این کتاب شامل 22 درس و 13 کاربرگ می باشد. در تصویر جلد کتاب که معرف خوبی برای کل محتوای آن است از 6 تصویر پسر در یک قاب استفاده شده است. و هیچ تصویری از جنس مونث استفاده نشده و کاملا تک جنسیتی می باشد. همچنین از جلد کتاب تا صفحه یک که در جدول ذکر نشده است نیز تصویر شخص چه دختر و چه پسر وجود ندارد.

1. آیا در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی به یک اندازه به جنسیت مذکر و مونث توجه شده است؟ پاسخ این سوال به دلیل وجود 61.17٪ تصاویر جنس مذکر، تقریبا 29.41٪ تصاویر مربوط به جنس مونث و تقریبا 9.41٪ تصاویر هردو با هم، در کل کتاب خیر خواهد بود. بنابراین در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم به یک اندازه به هردو جنسیت پرداخته نشده است.

2. آیا به جنسیت مذکر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟ از بررسی جدول متوجه خواهیم شد که 1، 2، 3، 5، 7، 10، 11، 12، 15، 16، 19 و کاربرگها در صورت حضور تصاویر پسر بیشتر از دختر می باشد به طوری که در درس های 7، 12، 15، 19 این اعداد به 100٪ نیز می رسد به این معنا که هیچ تصویر دخترانه ای در این درس ها مورد استفاده قرار نگرفته و کاملا تصاویر تک جنسیتی انتخاب شده است. بنابراین به قطعیت می توان به این سوال پاسخ مثبت داد.

3. آیا به جنسیت مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

در سه درس 8،21،22 نسبت استفاده از تصویر دختر بیشتر از پسر بوده است. ولی با توجه به آمار کلی از کتاب که فقط 29.41٪ از تصاویر مربوط به جنس مونث است که به طور دقیق تر می توان گفت 25 تصویر از 85 تصویر به کار رفته مربوط به جنس مونث می باشد. می توان به این سوال پاسخ منفی داد.

4. به چه میزان دوجنس مذکر و مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه چهارم دوره ابتدایی در تعامل با هم قرار دارند؟ در شروع کتاب در فصل یک، از یک تصویر دختر و پسر با هم استفاده شده است که برای شروع کتاب تصویر مناسبی می باشد اما این تناسب در کل کتاب حفظ نشده است به گونه ای که در ادامه فقط در دروس 3،4،9،11،14 از این تصاویر که تکرار شده است که اگر بخواهیم به صورت دقیق تر اعلام کنیم 8 از 85 تصویر که به عبارتی 9.41٪ کل تصاویر می باشد.

جدول 2-میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کتاب علوم اجتماعی چهارم ابتدایی

جنسیت درس	پسر		دختر		دختر و پسر باهم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
یک	4	57/14	1	14/28	2	28/57
دو	11	68/75	5	31/25	0	0
سه	4	80	0	0	1	20
چهار	0	0	0	0	1	100
پنج	4	66.66	2	33/33	0	0
شش	2	50	2	50	0	0
هفت	1	100	0	0	0	0
هشت	0	0	1	100	0	0
نه	1	50	0	0	1	50
ده	5	62/5	3	37/5	0	0
یازده	3	60	0	0	2	30
دوازده	2	100	0	0	0	0
سیزده	0	0	0	0	0	0
چهارده	0	0	1	50	1	50
پانزده	2	100	0	0	0	0
شانزده	5	83/33	1	16/66	0	0
هفده	0	0	0	0	0	0
هجده	0	0	0	0	0	0
نوزده	3	100	0	0	0	0
بیست	1	50	1	50	0	0
بیست و یک	0	0	1	100	0	0
بیست و دو	3	30	7	70	0	0
کاربرگ ها	1	100	0	0	0	0
مجموع	52	61/17	25	29/41	8	9/41

3.3. مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی:

این کتاب شامل 21 درس می باشد. در جلد کتاب 3 قاب کوچک وجود دارد که دو تصویر با شرایط شمارش سازگار است و هر دو تصویر پسرانه محسوب می شود یعنی 100٪ جلد کتاب پسرانه است. از جلد کتاب تا صفحه 1 و آغاز متن اصلی دروس 100٪ قاب تصاویر پسرانه است تنها دو تصویر قابل شمارش در فهرست وجود دارد که هردو پسرانه شمارش می شوند.

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

1. آیا در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی به یک اندازه به جنسیت مذکر و مونث توجه شده است؟
در کل کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم 65٪ تصاویر کاملاً پسرانه است پس از آن 22.12٪ دخترانه و در 12.39٪ هم هر دو با هم نمایش داده شده است.

در کل، فاصله تعداد تصاویر بین دو جنسیت و این عدم تعادل تقریباً 43٪ است؛ یعنی تعداد تصاویر دخترانه 43٪ کمتر از تعداد تصاویر پسرانه است. از طرفی همانطور که از نام کتب درسی پیداست "مطالعات اجتماعی" درباره اجتماع و عوامل مربوط به آن بحث می کند ولی با توجه به آمار به دست آمده در جدول 3 مشاهده می شود که حتی درصد تصاویری که دو جنسیت را با هم نمایش داده شده باشد نیز، بسیار کمتر از درصد تعداد تصاویر پسرانه است.

2. آیا به جنسیت مذکر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
در 14 درس از 21 یعنی دروس 2، 5، 6، 7، 8، 9، 11، 12، 13، 18، 20 و 21 غالب توجه به تصاویر پسرانه بوده است. این تعداد دروس تقریباً 66.5٪ از کل تعداد درس ها را شامل می شود که شکاف بسیار بزرگی را نمایش می دهد.

در فصل بندی کتاب، کل فصل 2 با عنوان "سرزمین ما" بغیر از یک درس شماره 10 با عنوان "کشور ما چگونه اداره می شود"، کل فصل 3 با عنوان "زندگی در نواحی دیگر جهان" و کل فصل 5 با عنوان "ایران بعد از اسلام" بغیر از درس 19 با عنوان "وزیران کاردان، شهرهای آباد" تصاویر پسرانه هستند. بنابر آمار بدست آمده از جدول 3 مشاهده می شود 74 تصویر از 113 تصویر کل کتاب، یعنی تقریباً 65.5٪ از کل تصاویر کتاب پسرانه است و پاسخ به این سوال با قطعیت بله است و بیشتر توجه تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم با جنسیت مذکر است.

3. آیا به جنسیت مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
تنها در درس 4 با عنوان "من عضو گروه هستم" از کل کتاب 6 تصویر از 11 تصویر کل این درس دخترانه است و به میزان تقریباً 54.5٪ تصاویری کمی بیشتر از نصف کل تصاویر تنها یک درس دخترانه است.
بنابراین با توجه به جدول 3، می توان گفت که، تنها 25 قاب تصویر از کل 113 عدد دخترانه بوده است که میزان 22.12٪ را تشکیل می دهد پاسخ به این سوال به طور حتم خیر خواهد بود و این خیر بسیار پررنگ است.

4. به چه میزان دوجنس مذکر و مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی در تعامل با هم قرار دارند؟
آمار تصاویری که دو جنسیت را با هم در یک قاب نمایش می دهد تقریباً نصف تصاویر دخترانه و یک چهارم تصاویر پسرانه است یعنی باز هم آمار اینگونه تصاویر به مانند جدول 1 کمتر از دو نوع دیگر می باشد. اگر درس به درس بررسی نماییم؛ درس 10 با عنوان "کشور ما چگونه اداره می شود"، درس 14 با عنوان "بازگشت از سفر حج"، درس 15 با عنوان "مدینه شهر پیامبر(ص)" و درس 17 با عنوان "سفر به کربلا" 2 چهار مورد دروسی هستند که هر دو جنسیت با هم بیشتر نمایش داده شده اند. بنابراین با توجه به نتایج ستون پنجم و ششم جدول 3: از کل 113 تصویر تنها 14 تصویر دختران و پسران را در یک قاب نمایش می دهند که 12.39٪ از کل تصاویر را تشکیل می دهد؛ و در نهایت پاسخ به این سوال باز هم خیر است.

جدول 3-میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کتاب علوم اجتماعی پنجم ابتدایی

جنسیت درس	پسر		دختر		دختر و پسر باهم	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
درس 1	9	64/29	5	35/71	0	0
درس 2	9	64/29	5	35/71	0	0
درس 3	4	36/36	3	27/27	4	36/36
درس 4	4	36/36	6	54/55	1	9/09
درس 5	3	60	2	40	0	0
درس 6	5	100	0	0	0	0
درس 7	6	100	0	0	0	0
درس 8	3	75	1	25	0	0
درس 9	3	100	0	0	0	0
درس 10	1	33/33	0	0	2	66/67

0	0	16/67	2	83/33	10	درس 11
0	0	25	1	75	3	درس 12
33/33	2	0	0	66/67	4	درس 13
100	2	0	0	0	0	درس 14
100	1	0	0	0	0	درس 15
50	1	0	0	50	1	درس 16
100	1	0	0	0	0	درس 17
0	0	0	0	100	2	درس 18
0	0	0	0	0	0	درس 19
0	0	0	0	100	2	درس 20
0	0	0	0	100	5	درس 21
12/39	14	22/12	25	65/49	74	مجموع

4.3. مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی:

این کتاب شامل 24 درس و 28 کاربرگ می‌باشد. در جلد کتاب از 8 تصویر کوچک و بزرگ استفاده شده است. که از تصاویر قابل شمارش یک تصویر مربوط به جنس مذکر و یک تصویر مربوط به جنس مونث می‌باشد. از جلد کتاب تا صفحه اول هیچ عکس قابل شمارش از انسان موجود نیست.

1. آیا در تصاویر کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی به یک اندازه به جنسیت مذکر و مونث توجه شده است؟ با توجه به نتایج بدست آمده در جدول 4 که به این شرح است؛ 61 تصویر از 115 تصویر قابل شمارش مربوط به جنس مذکر بوده به عبارتی 53.04٪ و 49 از 115 تصویر که به عبارتی 42.9٪ درصد است مربوط به جنس مونث می‌باشد. این آمار نشان می‌دهد که نسبت به پایه‌های سوم تا پنجم کتاب علوم اجتماعی در کتاب ششم توجه بیشتری به عکس جنس مونث شده است اما همچنان برتری مربوط به عکس جنس مذکر است. در این پایه همچنین کمترین میزان عکس از تعامل دو جنس در کنار هم را مشاهده می‌کنیم که 5 تصویر از 115 تصویر است که 4.34٪ را شامل می‌شود.

2. آیا به جنسیت مذکر در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟ با توجه به آمار بدست آمده از جدول 4 همچنان جواب این سوال مثبت می‌باشد. و در کتاب علوم اجتماعی ششم نیز مانند همه پایه‌های دیگر توجه به جنسیت مذکر در این کتاب درصد بیشتری را به خود اختصاص داده است که شامل 53.04٪ است.

3. آیا به جنسیت مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟ در سه درس 17، 13، 7 درصد توجه تصاویر به جنسیت مونث بیشتر از توجه آن به جنسیت مذکر است. اما با بررسی آمار کلی که 42.6٪ از کل است می‌توانیم نتیجه‌گیری کنیم که جواب این سوال منفی خواهد بود. و در بقیه دروس این کتاب همچنان توجه و استفاده از تصاویر جنس مذکر رایج‌تر می‌باشد.

4. به چه میزان دوجنس مذکر و مونث در کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم دوره ابتدایی در تعامل با هم قرار دارند؟ در پایه ششم کتاب مطالعات اجتماعی کمترین تصاویر تعاملی از جنس دختر و پسر به کار برده شده است به گونه‌ای که تنها 4.34٪ از کل تصاویر را شامل می‌شود. که به عبارتی تنها 5 تصویر از 115 تصویر قابل شمارش موجود در کتاب را شامل می‌شود.

جدول 4- میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کتاب علوم اجتماعی ششم ابتدایی

درس	جنسیت		دختر		پسر	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
درس 1	9	50	9	50	9	50
درس 2	5	62/5	3	37/5	0	0
درس 3	8	88/88	1	11.11	0	0
درس 4	2	66/66	1	33/33	0	0

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

0	0	37/5	3	62/5	5	درس 5
0	0	21/42	3	78/57	11	درس 6
0	0	100	1	0	0	درس 7
50	1	50	1	0	0	درس 8
100	1	0	0	0	0	درس 9
0	0	0	0	0	0	درس 10
0	0	0	0	100	1	درس 11
0	0	0	0	0	0	درس 12
0	0	100	8	0	0	درس 13
0	0	47/05	8	94.52	9	درس 14
0	0	0	0	1	1	درس 15
33/33	2	33/33	2	33/33	2	درس 16
0	0	83/33	5	16/66	1	درس 17
0	0	50	1	50	1	درس 18
0	0	0	0	100	2	درس 19
50	1	50	1	0	0	درس 20
0	0	0	0	0	0	درس 21
0	0	0	0	100	1	درس 22
0	0	0	0	0	0	درس 23
0	0	50	1	50	1	درس 24
0	0	33/33	1	66/66	2	کاربرگ
4/34	5	42/6	49	53/04	61	مجموع

نتیجه گیری و پیشنهادات

همان طور که به طور کامل در مقدمه اصطلاح علوم اجتماعی تعریف شد. علوم اجتماعی یکی از بخش های اصلی مطالعات انسانی است که مربوط به مطالعات ارتباطات و مطالعات اجتماعی و جغرافیای انسانی نیز می شود. هیچ جامعه ای را نمی توان یافت که در آن به صورت مطلق فقط جنس مونث یا فقط جنس مذکر باشد. از اجتماع کوچک خانواده که حداقل از هر دو جنس مذکر (پدر) و جنس مونث (مادر) تشکیل می شود گرفته تا اجتماع های بزرگ تر مثل روستا، شهر و کشورها ناگزیر دو جنس مونث و مذکر حضور داشته و در تعامل با هم زندگی می کنند. چه خوب است که تعاملات و برابری جنسیتی از منبع مهم و قابل اعتمادی مثل کتاب درسی به دانش آموزان آموزش داده شود و توجه کتاب درسی به تصاویر مونث و مذکر به یک میزان باشد. تا جامعه ای سالم و رشد یافته از نظر تعاملات و برابری جنسیتی به ارمغان بیاورد. در بررسی میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کتاب های علوم اجتماعی 4 پایه سوم، چهارم، پنجم و ششم ابتدایی انجام شد. نتایج به این ترتیب می باشد:

جدول 5- میزان فراوانی و مقدار درصد انواع تصاویر از لحاظ جنسیت در کل کتاب علوم اجتماعی 4 پایه سوم، چهارم، پنجم و ششم ابتدایی

پایه	جنسیت		دختر		پسر	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
سوم	160	50/58	84	33/46	41	15/95
چهارم	52	61/17	25	29/41	8	9/41
پنجم	74	65/49	25	22/12	14	12/39
ششم	61	53/04	49	42/6	5	4/34
جمع کل: 598	347	58/02	183	30/6	68	11/37

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین‌المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

از جدول 5 می‌توان نتیجه گرفت که در هر 4 پایه میزان توجه کتاب درسی به استفاده از تصاویر جنس مذکر بیشتر از جنس مونث بوده است. در کتاب علوم اجتماعی پایه ششم در مقایسه با پایه‌های دیگر به نسبت توجه به تصاویر جنس مونث بیشتر شده است اما تصاویر جنس مذکر همچنان به تصاویر جنس مونث برتری دارند. نکته قابل توجه دیگری که از جدول 5 می‌توان برداشت کرد، تعداد و درصد تصاویر تعاملی بین جنس مونث و مذکر می‌باشد. که در تمامی 4 پایه درصد بسیار پایینی را به خود اختصاص می‌دهد. و تا جای ممکن تصاویر به صورت تفکیک جنسیتی مورد استفاده قرار گرفته است. و کمترین تعداد این تصاویر تعاملی را در پایه ششم می‌توانیم مشاهده کنیم. با توجه به توضیحات ارائه شده برای داشتن جامعه آگاه‌تر بهتر است که در تصاویر به کاربرده در کتاب‌های درسی از تفکیک جنسیتی که به نفع جنس مذکر است دوری شده و به میزان برابری از هر دو جنس مونث و مذکر برای تصویرسازی استفاده شود. و تعداد تصاویر تعاملی بین دو جنس نیز افزایش یابد.

در انتها پیشنهاد می‌گردد که با توجه به نقش تصاویر کتاب به عنوان بخشی از برنامه درسی پنهان این پژوهش‌ها فقط به کتاب‌های ابتدایی محدود نگردد و در همه‌ی پایه‌ها این پژوهش انجام شود.

منابع

- [1] س. م. تقفی، 1381. "تقسیم‌بندی علوم،" ماهنامه مکتب اسلام، جلد 4.
- [2] ر. علی نوروزی و م. عابدی، 1391. "انواع علم از منظر علامه طباطبایی و پیامدهای آن در قلمرو اهداف و محتوای برنامه درسی،" تربیت اسلامی، جلد 14، شماره 6، 165-188.
- [3] س. م. حسینی، 1396. "علوم اجتماعی و علوم طبیعی؛ شباهت‌ها و تفاوت‌ها،" دوماهنامه جامعه پژوهی، جلد 5.
- [4] ج. میرزایی، م. اکبری نیا، ا. محمدی گل تپه و م. شریفی، 1380. "ملاکهای مقایسه علوم انسانی و غیر علوم انسانی،" مجله تخصصی زبان و ادبیات دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد (دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد)، جلد 34، شماره 134-135، 709-730.
- [5] ا. فتح‌اللهی، 1393. "انواع رده بندی های علوم،" پرتال فرهنگی راسخون، 3-1.
- [6] د. ا. جباری، 1389. "نظریه اجتماعی عالمی باید ساخت،" ماهنامه سوره، جلد 1، 146-150، 49-248.
- [7] ر. سان و م. ح. ذاکری، 1400. علوم شناختی و علوم اجتماعی، تهران: پشتیبان.
- [8] س. پ. و. ب. ر، 1383. آموزشی، ویژگیهای کتابهای آموزشی مطالعات اجتماعی (دوره ابتدایی)، تهران: دفتر انتشارات کمک آموزشی.
- [9] س. ابراهیم پور کومله، ع. ا. نادری و م. سیف نراقی، 1397. "شناسایی و بررسی ویژگیهای مطلوب عناصر برنامه درسی برای نیل به پرورش مهارتهای حل مسئله در درس مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی تحصیلی،" دوفصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات آموزشی و آموزشگاهی، 125-172.
- [10] م. ت. محمودی، 1390. تحلیل محتوای کتابهای درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از منظر نوع رویکرد آموزش شهروندی، تهران: پژوهش‌درباره‌برنامهریزی درسی.
- [11] م. ملک عباسی، 1393. "مطالعات اجتماعی چیست؟"، رشد آموزش علوم اجتماعی، 51-50.
- [12] ف. گزین، 1399. "مطالعات اجتماعی در ساختار مدرسه،" در در مسیر تدریس، مجله معلم.
- [13] م. درویش پنجه که، "بررسی اهمیت تدریس درس مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی،" فصلنامه علمی رهیافت های نوین در مطالعات اسلامی، جلد 5، 553-563.
- [14] ج. ملکی، 1390. "ارایه چهارچوبی نظری در خصوص سازمان دهی محتوای برنامه درسی با تاکید بر برنامه درسی مطالعات اجتماعی،" مرکز اطلاعات علمی (مجازی)، جلد 1، شماره 1، 109-143.
- [15] س. اسدیان، 1394. "بررسی میزان نهادینه شدن برنامه درسی مطالعات اجتماعی برای مجریان آنها،" در همایش انجمن مطالعات برنامه درسی ایران، تهران.
- [16] ف. گهتوئی، ف. رضائی و ا. سلیمان نژاد، 1398. روش‌های تدریس در مطالعات اجتماعی، خراسان رضوی - مه ولات: انتشارات جالیز.
- [17] ر. نوروزی و م. مختاری، 1394. "نگاه جامعه شناختی به جنسیت در کتاب های فارسی ابتدایی جدید التالیف مدارس ایران،" در کنفرانس بین المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم اجتماعی، تهران.
- [18] د. ن. فلاحیان، د. م. ب. آرام، م. نادری و آ. احمدی، 1391. روش آموزش مطالعات اجتماعی، تهران: شرکت چاپ و نشر کتابهای درسی ایران.
- [19] م. نصیری، 1401. "تاثیر آموزش مطالعات اجتماعی در یادگیری مهارت های اجتماعی برای دانش آموزان در مدارس،" پایگاه داده‌ای سیویلیکا.

mph.sdcongress.ir

هشتمین همایش بین المللی مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی با رویکرد توسعه پایدار

8th International Conference on
Management, Psychology & Humanities with sustainable development approach

- [20] آ. ا. اسماعیلی و س. م. قادری ارائی، 1399. "بررسی برابری یا عدالت جنسیتی، از دیدگاه اسلام و سند (2030)،" نشریه فقه، حقوق و علوم جزا، جلد 16، 14-27.
- [21] ا. کر و م. قورچانی، 1399. "تحلیل محتوای توصیفی تصاویر تمام کتاب های درسی علوم دوره ابتدایی از منظر میزان توجه به بعد جنسیتی،" در همایش برنامه درسی دوره ابتدایی: چالش ها و چشم اندازهای ایرانی، جهانی، تهران.
- [22] ع. زاهد بلبان، م. معینی کیا و ح. احمدی، 1394. "تحقیق آمیخته، حلقه مفقوده‌ای در تحصیلات تکمیلی آسیب شناسی آن در حوزه علوم انسانی،" فصلنامه علمی پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی، جلد 83، شماره 21، 149-167.
- [23] ف. مهدی والا و د. م. خنجر خانی، 1401. "تحلیل محتوای کتب درسی پایه اول ابتدایی براساس میزان توجه به موضوع برابری جنسیتی،" فصلنامه خانواده پژوهی، جلد 71، شماره 18، 445-458.
- [24] س. نیک نفس و خ. علی آبادی، 1392. "نقش تحلیل محتوا در فرآیند آموزش و طراحی کتابهای درسی،" مجله جهانی رسانه نسخه فارسی، جلد 8، شماره 16، 124-150.
- [25] م. نوریان، 1396. راهنمای عملی تحلیل محتوای کمی و کیفی کتابهای درسی دوره ابتدایی، تهران: انتشارات شورا.
- [26] م. بهرام بیگی، 1395. "نقش تصویر و رنگ آن در کتابهای درسی و دانشگاهی و تأثیر آن در آموزش زبان بیگانه،" ترویج علم، جلد 10، 37-53.
- [27] ع. ا. نادری و ا. ابراهیمی، 1391. "بررسی رابطه برنامه درسی مطالعات اجتماعی با تربیت اجتماعی دانش آموزان پایه اول دوره متوسطه در شهرستانهای استان تهران،" پژوهش اجتماعی، جلد 5، شماره 16، 15-33.
- [28] آ. امیدوار و ن. خداکرمیان گیلان، 1400. "اهداف کلی آموزش درس مطالعات اجتماعی در مدارس ایران،" در دهمین کنفرانس بین المللی روانشناسی، مشاوره و علوم تربیتی، گرجستان - تفلیس.
- [29] ت. آقاییاری هیر، ف. گلابی و م. شفیع زالی، 1396. "بررسی ارتباط بین حرکات جمعیت و برابری جنسیتی در ایران با استفاده از مدل سری های زمانی (90-1335)،" مطالعات جمعیتی، جلد 1، شماره 5، 65-93.
- [30] R. CONERLY, K. HOLMES and A. LAL TAMANG, 2021. Introduction to Sociology 3e, Houston: OpenStax (Rice Universit).
- [31] J. W. M. Strijbos, R. L. Prins and F. J. Jochem, 2006. "Content analysis: What are they talking about? Computers & Education," *W. M. G.*, vol. 46, p. 29-48.